

ВПЛИВ НОВОЇ ДОКТРИНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СОЦІОСУБ'ЄКТІВ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ

У статті викладено сутність нової доктрини правового статусу соціосуб'єктів. На цій основі удосконалено головний конституційний обов'язок держави, завдання і деякі базисні принципи кримінального провадження. Показано вплив даної доктрини на розвиток криміналістичних засобів протидії злочинам. Розкриті можливості удосконалення криміналістичної тактики проведення окремих практичних дій.

Ключові слова: правовий статус суб'єктів антикримінального судочинства, криміналістичні засоби протидії злочинам, криміналістична тактика.

Постановка проблеми та її актуальність.

Правовий статус соціосуб'єктів визначений в Україні доктринально та законодавчо на неналежному рівні. Так, у ч. 2 ст. 3 Конституції України в контексті формулювання головного конституційного обов'язку держави з приводу утвердження і забезпечення правового статусу соціосуб'єктів мова йде лише про права та свободи, а у назві та за змістом другого розділу Основного закону – про права, свободи та обов'язки громадянина та людини [1]. Поміж завдань кримінального провадження, за ст. 2 КПК України, вказана охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [2], нібито дане провадження здійснює охорону законних лише інтересів, а прав і свобод, як законних, так й незаконних, що виглядає недостатньо зрозумілим. Більш того, даний кодекс, на відміну від Основного закону, не згадує про обов'язки учасників кримінального провадження, а Конституція України – про інтереси. Визначення поняття цих базисних категорій правового статусу соціосуб'єктів ні законодавчо, ні доктринально не надаються. Такий стан законодавчого і доктринального розуміння даної надто важливої проблеми не може не позначитися негативно й на рівні визнання, забезпечення та відновлення правового статусу соціосуб'єктів у кримінальному провадженні.

Аналіз досліджень і публікацій. На цьому фоні досить помітними виявляються зусилля О. А. Кириченка та деяких інших авторів розробити нову доктрину правового статусу соціосуб'єктів та визначити вплив даної доктрини на розвиток головного конституційного обов'язку та завдань і принципів кримінального провадження [3, с. 43-45 та ін.]. У такому аспекті актуальним є розкриття можливостей розвитку кри-

міналістичних засобів протидії злочинам і, головне, тактики проведення окремих гласних і негласних слідчих розшукових дій як найбільш раціонального, ефективного та якісного способу проведення такого роду дій, що мають бути проведені у точній відповідності із вимогами КПК України і сприяти розвитку принципу досконалості даного судочинства.

Тому подальша наукова апробація новітньої доктрини правового статусу соціосуб'єктів та виклад існуючих розробок з удосконалення на цій основі низки положень конституційного і кримінального процесуального законодавства, а також розкриття можливостей впливу вказаних новітніх положень юриспруденції на розвиток криміналістичних засобів протидії злочинам і тактики проведення окремих практичних дій і складають головну мету даної публікації.

Виклад основного матеріалу. Сутність новітньої доктрини збалансованості правового статусу соціосуб'єктів О. А. Кириченка та інші автори вбачають у низці наступних взаємопов'язаних часткових доктрин та концепцій:

1. Склад соціосуб'єктів: 1.1. Фізичні особи. 1.2. Юридичні особи. 1.3. Держава як сумативне утворення фізичних і юридичних осіб. 1.4. Міждержавна установа як сумативне утворення фізичних і юридичних осіб [3, с. 43].

2. Склад правового статусу соціосуб'єктів: 2.1. Право (можливість певного соціосуб'єкта скористатися конкретним позитивним результатом суспільного розвитку). 2.2. Свободи (акцент уваги на альтернативності і на безперешкодному виборі переліченими суб'єктами такої можливості). 2.3. Обов'язки (необхідність виконати соціосуб'єктом припису, що підтримується державним примусом). 2.4. Інтереси (можливість соціосуб'єкта використовувати в своїх цілях таке право,

свободу чи обов'язок іншого соціосуб'єкта) [3, с. 43-44].

3. Внутрішній баланс правового статусу соціосуб'єктів, коли права, свободи та інтереси певного соціосуб'єкта повинні обґрунтувати появу відповідного обсягу його обов'язків.

4. Зовнішній баланс правового статусу соціосуб'єктів, коли правий статус одного соціосуб'єкта повинен бути однаковий із правовим статусом іншого соціосуб'єкта того ж рівня і виду.

5. Алогічність реалізації прав, свобод, обов'язків та інтересів одного соціосуб'єкта за рахунок порушення правового статусу іншого [3, с. 44].

Основою на викладеному, можливості удосконалення редакції головного обов'язку держави за ч. 2 ст. 3 Конституції України О. А. Кириченко та інші автори розкривають таким чином:

«Головний обов'язок держави та основну спрямованість діяльності державних органів складають:

1. Пізнання природного (заснованого на загальнолюдських цінностях і принципі справедливості) правового статусу (прав, свобод, обов'язків, інтересів) соціосуб'єктів (фізичних чи юридичних осіб або держави чи міждержавного утворення).

2. Правове визнання цього правового статусу соціосуб'єктів (перетворення природних прав, свобод, обов'язків та інтересів соціосуб'єктів в суб'єктивний правовий статус фізичних, юридичних осіб, держави, міждержавного утворення).

3. Забезпечення реалізації названого правового статусу зазначених соціосуб'єктів.

4. У разі порушення даного правового статусу соціосуб'єкта відновлення його права, свободи, обов'язку або інтересу за допомогою: 4.1. Відшкодування фізичної, матеріальної чи моральної шкоди. 4.2. Іншого відновлення порушеного правового статусу соціосуб'єкта» [3, с. 44-45].

Викладене дає підстави дійти висновку про те, що завдання кримінального провадження варто уточнити таким чином, щоб дане провадження було націлене на безумовне визнання, забезпечення і відновлення порушених злочинним діянням прав, свобод, обов'язків та інтересів всіх суб'єктів кримінального провадження, поміж яких можуть бути фізичні та юридичні особи, держава та міждержавні утворення. Причому відновлення порушеного злочинним діянням правового статусу соціосуб'єктів має здійснюватися в межах виключно даного провадження, а не цивільного, як це часто буває шляхом розгляду в порядку цивільного провадження цивільно-

го позову про відшкодування такого роду збитків, завданих соціосуб'єктові злочинном.

Якщо ж виходити з дисертаційної позиції О. С. Тунгули про те, що процесуальною формою є назва відповідного провадження, а змістом - порядок його проведення [4, с. 179-180], доцільно звернути й на те, що існуюче найменування даного провадження власне кримінальним (а не антикримінальним) повністю відповідає тій, концепції як спрямована на захист правового статусу, перш за все, переслідуваного, а не потерпілого.

У цьому зв'язку варто згадати, перш за все, різну юридичну відповідальність переслідуваного, потерпілого і свідка за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від дачі показань, коли всі ці та інші суб'єкти антикримінального провадження мають сприяти лише одному завданню – встановити об'єктивну істину по справі і на цій підставі правильно її вирішити, тобто, щоб переслідуваний отримав покарання лише таке, яке заслуговує; порушений злочинним діянням правовий статус соціосуб'єктів, у т. ч. й самого переслідуваного, був відновлений у повному обсязі, а всі причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, були усунуті. Без однакової юридичної відповідальності всіх особистісних джерел доказів за якість тих, відомостей, які від них отримують, не може йти мова.

Наступним надто важливим доктринальним та законодавчим аспектом розвитку антикримінального судочинства у контексті викладеної нової доктрини правового статусу соціосуб'єктів має стати введення нового принципу даного судочинства – принципу досконалості антикримінального судочинства. Даний принцип варто розглядати в якості системи стримувань та противаг взаємопов'язану дію наступних трьох часткових принципів антикримінального судочинства: 1. Раціоналізація (оптимізація) антикримінального судочинства, тобто досягнення завдань даного судочинства з найменшими витратами, яке має здійснюватися до тієї межі, яка не знижує його ефективності та якості. 2. Ефективність даного судочинства (досягнення його мети з найкращими результатами). 3. Якість антикримінального судочинства (відсутність інших його недоліків, коли основним показником й виступає безумовне повне виконання завдання із визнання, забезпечення та відновлення порушеного злочинном правового статусу всіх суб'єктів антикримінального судочинства).

Досягти ж такої якості антикримінального судочинства неможливо за наявності принципу

змагальності сторін, який передбачений п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України [1], дубльований ст. 22 «Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості» КПК України [2] та обґрунтований В. Т. Маляренко, навіть, у докторській дисертації «Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика» наполягав на тому, що змагальна форма є найбільш придатною для сучасного вітчизняного кримінального процесу [5, с. 12], виглядає необґрунтованим щодо кожного з видів судочинства, але особливо щодо антикримінального судочинства.

Будь-яке змагання зумовлює наявність переможця та переможеного, а в антикримінальному судочинстві, де вирішується доля двох протилежних суб'єктів – потерпілого та переслідуваного, не повинно бути переможців та переможених. Усі суб'єкти антикримінального судочинства мають прагнути однієї мети – установити істину і на цій основі правильно вирішити справу, щоб і переслідуваний отримав рівно стільки, скільки заслуговує, і щоб права, свободи, обов'язки та інтереси потерпілого було належним чином відновлені. І якщо припустити, що об'єктивну істину по кожній справі встановити неможливо, то треба тоді й прямо говорити, що певні антикримінальні справи вирішуються на припущеннях, а не на доведених обставинах справи. Тому в антикримінальному судочинстві замість принципу змагальності має бути принцип установлення істини у справі і рівні права та обов'язки особистісних джерел, коли переслідуваний, свідок та потерпілий мають нести однаково антикримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань і за відмову від надання показань та адміністративну відповідальність за ухилення від явки в антиделіктні органи. Тільки тоді можна гарантувати отримання від особистісних джерел правдивих відомостей, коли неправдиві відомості (про що дане знає чи мало знати на момент їх отримання) треба відрізняти від неадекватних.

Участь у кримінальному провадженні присяжних, що передбачена § 2 «Провадження в суді присяжних» гл. 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» КПК України [2], а також інших непрофесійних суддів – народних засідателів, які передбачалися ч. 3 ст. 17 «Колегіальний і одноособовий розгляд справ» КПК України 1960 р. [6], виглядає недостатньо виваженим. І тут справа не стільки в тому, що «для запровадження в антикримінальне

судочинство України «інституту присяжних в сучасних умовах суду достатніх підстав немає» [5, с. 12], скільки внаслідок суттєвого порушення інститутом присяжних чи народних засідателів такого базисного принципу кримінального провадження, як професійність (набуття через навчання у ВНЗ багатоголікового досвіду: знань і навичок) винесення судового рішення про винуватість чи невинуватість особи.

Новітня доктрина правового статусу соціо-суб'єктів спонукала О. С. Тунтулу запропонувати в розвиток позиції С. А. Кириченка й нову доктрину причетної особи та нейтрального вироку [3, с. 251-253], сутність якої полягає у наступному. Поміж вироків доцільне існування як традиційних обвинувального і виправдувального вироку, так і новітнього нейтрального вироку. Нейтральний вирок має обмежуватися лише тими випадками, коли всі можливості сформулювати переконання судді, колеги суддів чи, навіть, у передбачених § 2 «Провадження у суді присяжних» гл. 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» КПК України [2] й присяжних, щодо винуватості чи невинуватості переслідуваної особи (причетного) уже вичерпані. Такі ситуації не виправдано вирішуються на підставі ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості» та п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України [2] у зв'язку з недоведеністю вини обвинуваченого (підсудного) на користь виправдувального вироку, що часто стає можливим унаслідок цілеспрямованих дій власне підсудного і ще надає йому право відшкодувати матеріальні і моральні збитки за рахунок держави (законослухняних громадян), що не є правильним [7, с. 83].

Уведення для такої ситуації додаткового процесуального різновиду переслідуваного – причетного [7, с. 183] та нової форми остаточного судового рішення в контексті винуватості чи невинуватості переслідуваного – нейтрального вироку [4, с. 161-162], надає можливість найбільш виважено вирішити цю проблему. Не визнаючи переслідуваного ні винним, ні невинним, не провокувати винну особу здійснювати, часто разом із захисником, усі можливі заходи для того, щоб не тільки уникнути належної відповідальності, але й набути статусу виправданої особи і на цій основі ще й відшкодувати за рахунок держави, фактично – законослухняних податкоплатників, усі витрати, що були спрямовані на досягнення цієї мети [4, с. 162], Імовірність набуття невинною особою процесуального статусу причетного достатньо низька, і такий статус особи не тягне за собою її судимості.

Постановлення на підставі ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості» та п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України [2] виправдувального вироку переслідуваного, щодо якого не отримана достатня та узгоджена сукупність доказів про його невинуватість, означає постановлення остаточного рішення суду не на доказах, а на припущеннях, що принципово суперечить і ч. 3 ст. 62 Конституції України [1], яка забороняє ґрунтувати обвинувачення (а за логікою – й невинуватість особи) на припущеннях.

І положення цієї норми Основного закону про те, що «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь», непрофесійно розширено тлумачаться в ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості» та п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України в контексті необхідності постановлення в такій ситуації виправдувального вироку [2]. Практично це має означати неможливість постановлення за таких обставин обвинувально-го вироку і вихід є тільки у впровадженні процесуального статусу причетного та нейтрального вироку.

Якщо відсутня достатня та узгоджена сукупність доказів для прийняття певного проміжного чи остаточного процесуального рішення, у т. ч. для визнання переслідуваного як винним, так і невинним, то й відсутня визначеність самих доказів, що не може створити визначеність правового статусу не тільки переслідуваного, а й потерпілого та й у разі необхідності й інших суб'єктів антикримінального судочинства.

Принцип же правової визначеності стосується не лише переслідуваного (цивільного відповідача), а й, перш за все, потерпілого (цивільного позивача) та всіх інших без винятку суб'єктів антикримінального судочинства, визнання, забезпечення і відновлення прав, свобод, інтересів та обов'язків яких має складати сутність вищенаведеної нової редакції головного обов'язку держави, передбаченого ч. 2 ст. 3 Конституції України [1].

Новітня доктрина правового статусу соціо-суб'єктів обумовлює необхідність впровадження в антикримінальне судочинство й низки інших принципово нових підходів, зокрема, принципу професійності даного судочинства, який, до речі, робить неможливою участь у розгляді справи в якості судді присяжних та народних засідателів [3, с. 213-214] та ін., що вимагає окремих публікацій.

Висновки. Новітня доктрина правового статусу соціо-суб'єктів обумовлює нагальну необхідність докорінного реформування багатьох

інститутів традиційного кримінального провадження та відповідних криміналістичних засобів протидії злочинам, у наслідок чого дане судочинство має перетворитися в антикримінальне із надійним визнанням, забезпеченням і відновленням порушених злочином прав, свобод, обов'язків та інтересів всіх суб'єктів даного судочинства. У даному аспекті особливої актуальності набуває розробка криміналістами також тактичних прийомів із визнання, забезпечення та відновлення порушеного правового статусу суб'єктів антикримінального судочинства та досягнення інших завдань даного судочинства. Самі ж тактичні прийоми протидії злочинам мають знаходитися в межах принципу досконалості антикримінального судочинства, а також нової доктрини правового статусу соціо-суб'єктів та оновленого головного конституційного обов'язку держави.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88, із змінами, внесеними згідно із Законом України від 07.10.2014 № 1689-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2046.
3. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография [кол. авторов под науч. ред. А. А. Кириченко]. – 2-е изд. – Николаев: Ник. нац. ун-т им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 1008 с.
4. Тунтула О. С. Отримання доказів та форми їх представлення, оцінки та використання у кримінальному провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. С. Тунтула; Нац. ак. прокуратури України. – К., 2013. – 233 с.
5. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В. Т. Маляренко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=160045>
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – К., 1961. – № 2. – Ст. 15.

7. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення: дис. ... канд.

юрид. наук: 12.00.09 / С. А. Кириченко; Класичн. приватн. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 221 с.

Ю. А. Ланцедова

Влияние новой доктрины правового статуса социосубъектов на развитие криминалистических средств противодействия преступлениям

В статье изложена сущность новой доктрины правового статуса социосубъектов. На этой основе усовершенствовано главное конституционное обязательство государства, задачи и некоторые базисные принципы криминального производства. Показано влияние данной доктрины на развитие криминалистических средств противодействия преступлениям. Раскрыты возможности усовершенствования криминалистической тактики проведения отдельных практических действий.

Ключевые слова: правовой статус субъектов антикриминального судопроизводства, криминалистические средства противодействия преступлениям, криминалистическая тактика.

J. Lantsedova

The impact of the new doctrine of the legal status of sociosubjects on the development of forensic countermeasures of the crimes

The article describes the essence of the new doctrine of the legal status of sociosubjects. On this basis the main constitutional obligation of the state, tasks and some of the basic principles of criminal production are improved. An influence of this doctrine on the development of the forensic countermeasures of the crimes is shown. The possibilities to improve the criminalistical tactics of carrying out of certain practical actions are disclosed.

Key words: legal status of subjects of the antycriminal proceedings, criminalistical tools of combating the crimes, criminalistical tactics.